

Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: Var Model-Granger Nedensellik Analizi

Net Tourism Income and Growth Relationship: Var Model-Granger Causality Analysis

Ayşe DURGUN KAYGISIZ

Yrd.Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, (aysedurgun@sdu.edu.tr)

ÖZ

Anahtar Kelimeler:
Turizm gelirleri,
turizm giderleri, net
turizm geliri,
ekonomik büyüme,
Granger nedensellik

Bu çalışmada Türkiye’de 2003Q1- 2013Q4 yılları arasındaki net turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz yapılırken turizm gelirleri ve giderleri arasındaki fark alınarak net turizm geliri verileri kullanılmıştır. Ayrıca 2008 krizi dikkate alınarak kukla değişken kullanılmıştır. Öncelikle ADF birim kök testi ile verilerin durağanlığı test edilmiş ve ardından VAR modeli kurularak, Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Böylece veriler arasındaki ilişkinin yönü belirlenmiştir. Elde ettiğimiz verilere göre net turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Keywords: *Tourism revenues, tourism expenditures, net tourism revenue, economic growth, The Granger causality*

This study examines the relationship between net tourism incomes and economic growth in Turkey during 2003Q1-2013Q4 period. We use net tourism incomes by taking the difference between tourism incomes and tourism expenditures in our analysis. We also use a dummy variable for 2008 in order to assess potential effect of the 2008 global crisis. Firstly, stability of the data has been tested by using ADF unit root test and then Granger causality analysis has been carried out by establishing a VAR model. Therefore, direction and degree of the causality between the variables we use have been determined. Our results indicate that there is a unidirectional causality running from net tourism incomes to economic growth.

1. GİRİŞ

Turizm hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler için sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan önemli bir sektördür. Var olan doğal ve kültürel güzellikler ağır sanayi ve yatırım gerektirmeden, doğru pazarlanabildiği müddetçe ülke ekonomilerinde önemli bir gelir kazandırmaktadır. Ayrıca sektördeki bir gelişme kendisiyle birlikte birçok alt sektörü de (konaklama, yeme içme, ulaşım, hediyeleşme eşya, vb.) tetiklemekte ekonomik olarak bütüncül kalkınmayı desteklemektedir.

Turizm sektörü, birçok alt sektörü etkileyerek üretimi ve istihdamı artırması aynı zamanda görünmeyen ihracat kalemi gibi hizmet vererek ülkeye döviz girişi sağlaması nedeniyle ülke ekonomilerinde giderek önem kazanan sektör haline gelmektedir (Modeste, 1994:1). Özellikle turizm potansiyellerine sahip, alt yapı imkânları müsait olan ülkeler için sektör vazgeçilmez bir gelir kalemi olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında birçok ülke önemli oranlarda turizm gelirine sahiptir. 2013 verilerine göre Dünyadaki toplam turizm gelirleri 1.159 milyar dolardır. Dünya turizm gelirlerinden en fazla payı % 12 ile ABD, % 5.2 ile İspanya, % 5 ile Fransa, % 4.7 ile Çin, % 4.0 ile Makao, % 3.8 ile İtalya, %3.5 ile Almanya ve %3.4 ile İngiltere almaktadır (UNWTO, 2014). Türkiye’nin dünya turizm gelirlerinden aldığı pay ise %2.4’tür. (Kalkınma Bakanlığı, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2013: 54-55). En fazla turist çeken ülkelerle kazandıkları turizm gelirleri arasında paralellik bulunmamaktadır. Dünyada en fazla turist Fransa’yı ziyaret etmesine rağmen en fazla turizm gelirini ABD kazanmaktadır.¹

Bu çalışmanın amacı Türkiye’deki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemektir. Bu nedenle öncelikle turizm sektörünün Türkiye’deki önemine değinilmiştir. Sonrasında ise bu konuyla ilgili

¹ Dünya turist sayıları ve turizm gelirleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2014) verilerine bakılabilir.

olarak yapılan yerli ve yabancı çalışmalara yer verilmiştir. Son olarak ise veri seti ve kullandığımız yöntem tanımlanarak ampirik çalışma sonuçlandırılmıştır.

2. TÜRKİYE ve TURİZM SEKTÖRÜ

Türkiye’de 1982 yılında çıkarılan turizmi teşvik yasasıyla birlikte turizm sektörü ivme kazanmış ve yıllar itibariyle hem turist sayısı hem de turizm gelirleri artış göstermiştir. Turizme verilen önem Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da devam ettirilmiş, sektöre kamu yatırımları ve teşvikler sağlanmıştır. Emeğin sermayeye göre daha yoğun olarak bulunduğu ülkemizde, emek yoğun olan turizm sektörü bu alandaki potansiyelimizin kullanılmasında fırsat oluşturmaktadır. Aynı zamanda bölgesel dengesi zayıf gidermede kullanılan sektörlerden birisi haline gelmiştir.

Ülkemizde var olan turizm potansiyeli ticaret hizmetlerinin gelişmesinde önemli bir fırsat olarak görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 128). Bunun yanı sıra turizm gelirleri cari açığı gidermede önemli bir gelir niteliğindedir. Çünkü turizm faaliyetleri ödemeler bilançosunun cari hizmetler kaleminin hizmet ticareti kısmında yer almakta ve yabancı turistlerin ülkemizde yaptığı her turizm faaliyeti mal ihracatı gibi ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle turizmin uzun dönemde ekonomik büyümeyle istikrarlı bir ilişki içerisinde olacağı düşünülmektedir (Balaguer and Jorda, 2000: 10) Nitekim 2012 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payı % 43.75 olarak gerçekleşmiştir (TURSAB, 2012). Bu doğrultuda 2013 yılı verileri incelendiğinde GSYH içinde yaklaşık olarak %64 paya sahip olan hizmetler sektörünün önemli bir bileşeni de turizmdir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

2014-2018 dönemini içeren 10. Kalkınma planının temel hedeflerinden birisi olan istikrarlı yüksek büyüme hedefini gerçekleştirecek unsurlardan birisi de turizm olarak görülmüş ve sektörle ilgili durum analizi yapılarak geleceğe yönelik amaç ve hedefler belirlenmiştir. Planda ülke turizminin kitle turizmine dayandığı fakat turist tercihlerinin giderek değiştiği ve kutuplaştığı belirtilerek Türkiye’nin farklı turizm türleriyle turizmi çeşitlendirmesi hem de hizmet kalitesini yükseltmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda kamu yatırımlarını artırarak istihdamı ve ülke refahını arttırmak böylece bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak amaçlanmıştır. 2007-2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma planı döneminde turizme yapılan toplam kamu sabit sermaye yatırımları % 0.5 oranında artarak 2.087 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın 10. Kalkınma planı döneminde % 0.6 oranında artarak 2.504 milyon TL olması planlanmaktadır. Ayrıca plan dâhilinde 2014-2018 dönemine ilişkin turizm hedefleri belirlenmiş bu hedeflere göre 2018 yılına kadar turizm gelirlerinin her yıl % 7.8 oranında artacağı öngörülmüştür. Böyle bir artışın gerçekleşmesi neticesinde 2018 yılında turizm gelirininin 40.8 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 10. Kalkınma planı, 2013: 75-130).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Turizm gelirlerinin ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle bu konu üzerinde hem yerli hem de yabancı olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar kullanılan veriler ve yöntemler itibariyle birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Bu çalışmaların 2000 yılı sonrası önemli bir kısmı Tablo 1 ve 2’de yerli ve yabancı olmak üzere sınıflandırılarak verilmiştir².

Turizme dayalı büyüme modellerinde turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişkiden bahsedilmiştir. Fakat birçok çalışmada turizm ve ekonomik büyümenin karşılıklı ilişki içerisinde olduğuna değinilerek ekonomik büyümeden de turizme doğru bir etkileşimin olduğu belirtilmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde değişkenler arasındaki ilişkinin yönü hakkında farklı sonuçlar bulunmuştur (Brida vd. 2008; Chen and Chiou-Wei, 2009; Durbary, 2004; Khalil vd. 2007; Katircioğlu, 2009; Martin, Morales ve Scarpa, 2004; Lee and Chang, 2008). Tang ve Jang’a (2009) göre bu farklılıklar ülke ekonomisinin büyüklüğüne, dışa açıklığına, üretim kapasitesine ve ülke ekonomisi içinde turizmin payına bağlı olarak değişebilmektedir (2009: 553).

Tablo 1: Turizm ve Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Yabancı Çalışmalar

Çalışmanın Yazarları	Çalışmanın Adı	Çalışma Yeri	Çalışılan Metotlar	Çalışma Sonucu
Blaguer, Contavella – Jorda (2002)	Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: The Spanish Case	İspanya	Eş bütünleşme ve nedensellik analizi	Turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ve turizmin büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.
Narayan Prasad ve (2003)	Does Tourism Causes Economic Growth in Fiji	Fiji	Granger nedensellik analizi	Kısa dönemde reel GSYH turizm gelirlerinin uzun dönemde ise turizm gelirlerinin reel GSYH’nın nedeni olduğu ortaya çıkmıştır.

² Literatüre ilişkin benzer tablolar Ridderstaat, Croes ve Nijkamp (2013), Erkan, Kara ve Harbalıoğlu (2013), Kara, Çömlekçi ve Kaya (2012) ve Bahar ve Bozkurt’un (2010) çalışmalarında da bulunmaktadır.

Martin, Morales ve Scarpa (2004)	Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach	21 Latin Amerika Ülkesi	Dinamik panel data yaklaşımı analizi	Turizmin düşük ve orta gelirli ülkelerin ekonomik büyümesini pozitif yönde etkilediği ortaya konmuştur.
Durbary (2004)	Tourism and Economic Growth: The Case Mauritius	Mauritius	Cointegrasyon ve granger nedensellik analizi	Turizm gelirlerindeki büyüme ekonomiyi teşvik etmektedir.
Dritsakis (2004)	Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece using Causality Analysis	Yunanistan	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi	Turizm geliri ile iktisadi büyüme arasında güçlü ve çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Oh (2005)	The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy	Kore	VAR, Engle ve Granger nedensellik analizi	Kore ekonomisinde kısa dönemde ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Huybers ve Skerrit (2005)	The Effect of International Tourism on Economic Development: An Empirical Analysis	37 Gelişmekte Olan Ülke	Panel data yaklaşımı, En Küçük Kareler Yöntemi	Kişi başına GSMH'nin artırılması için kaynakların verimi düşük olan sektörlerden alınıp, turizm sektörüne kaydırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Turizmin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bulunmuştur.
Kim, Chen, Jeong ve Jang (2006)	Tourism Expansion and Economic Development: The Case Of Taiwan	Tayvan	VAR Granger nedensellik	Ülke ekonomisinde uzun dönemde turizm ve ekonomik büyüme arasında ilişkinin bulunduğu ortaya çıkmıştır.
Khalil, Kakar and Waliullah (2007)	Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy	Pakistan	Cointegrasyon ve Granger nedensellik analizi	Turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında olumlu ve çift yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Lee ve Chang (2008)	Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels	23 OECD ve 32 OECD Dışı Ülke	Dinamik Panel	Kişi başına turizm harcamaları, turist sayısı ve reel kur büyüme oranı üzerinde etkilidir. OECD ülkelerinde turizmden ekonomik büyümeye doğru, OECD dışı ülkelerde ise ekonomik büyüme ile turizm arasında çift yönlü ilişki bulunmuştur.
Brida, Carrera and Rizzo (2008)	Tourism's Impact on Long-Run Mexican Economic Growth	Meksika	Cointegrasyon ve Granger nedensellik analizi	Reel GSYH'yı turizm harcamaları ve reel döviz kuru etkilemektedir. Döviz kurundan ve turizm harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Chen ve Chiou – Wei (2009)	Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea	Tayvan ve Güney Kore	VAR, Granger nedensellik analizi	Bu ülkelerde turizmin iktisadi büyümeye yol açtığı ortaya konmuştur. Tayvan için turizmden ekonomik büyümeye, Güney Kore için ise çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Katırcıoğlu (2009)	Tourism, Trade and Growth: The Case of Cyprus	Kıbrıs	Granger nedensellik analizi ve koentegrasyon	Uluslararası ticaret, ekonomik büyüme ve turizm arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Tablo 2: Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışmanın Yazarları ve tarihi	Çalışma Adı ve kapsadığı yıllar	Çalışılan Metodlar	Çalışma Sonucu
Uysal Erdoğan ve Mucuk (2004)	Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003)	Regresyon analizi ve Granger nedensellik analizi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuş ve turizmdeki % 10’luk büyüme GSMH’yi % 3’lük bir oranda büyütülmüştür.
Yıldırım, Öcal (2004)	Tourism and Economic Growth in Turkey	VAR analizi	Turizm ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişkinin olmadığı fakat uzun dönemde turizm gelirlerinin büyümeyi teşvik ettiği sonucu bulunmuştur.
Kasman ve Kasman (2004)	Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş bütünleşme ve Nedensellik ilişkisi	Granger nedensellik analizi ve Koentegrasyon	Turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu ve olumlu bir etkinin olduğu vurgulanmıştır.
Kasman Saadet ve Adnan (2004)	Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi	Johansen Eşbütünleşme testi ve Peseran, Shin ve Smith sınır eşbütünleşme testi	Ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu ve turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği vurgulanmıştır.
Ongan, Demiröz (2005)	The Contribution of Tourism to the Long-Run Turkish Economic Growth	Granger nedensellik analizi	Kısa ve uzun dönemde turizm ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konmuştur.
Gündüz, Hatemi (2005)	Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey?	Bootstrap simülasyonuna dayandırılmış nedensellik analizi	Turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezi desteklenmiştir.
Gökovalı ve Bahar (2006)	Contribution of Tourism to Economic Growth: A Panel Data Approach	Panel data yaklaşımı	Turizmin ekonomik büyümeye olumlu katkısı bulunmuştur.
Yavuz (2006)	Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi	Yapısal kırılma ve Granger nedensellik analizi	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
Bahar (2006)	Turizm sektörünün Türkiye’nin ekonomik büyümesi: VAR analiz yaklaşımı (1963-2004)	VAR	Turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yarattığı ve Turizm gelirleri %1 arttığı zaman GSMH’da 0.16 birim artacağı bulunmuştur.
Çetintaş, Bektaş (2008)	Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler	Nedensellik ARDL yöntemi analizi	Uzun dönemde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Aslan (2008)	Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz (1992-2007)	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi	Ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli dolaylı bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir.
Kızılgöl ve Erbaykal (2008)	Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi (1992-2006)	Nedensellik analizi	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Hepaktan ve Çınar (2010)	Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri	Nedensellik analizi	Turizm, ekonomik büyümeyi dolaylı yoldan etkilemekte ve dış ticaret dengesi üzerinde turizmin etkili olduğu ayrıca istihdam ve ödemeler bilançosu üzerinde de dolaylı bir etkinin olduğu belirtilmiştir.
Bahar ve Bozkurt (2010)	Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi	Panel data ve GMM	Gelişmekte olan ülkeler açısından turizm ve büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Kara, Kaya ve Çömlekçi (2012)	Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992 – 2011)	Engle – Granger analizi, VAR ve Granger nedensellik analizi	Büyümeden turizm gelirlerine tek yönlü, turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine çift yönlü ve döviz kurundan turizm gelirlerinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Aslantürk ve Atan (2012)	Dynamic Relation Between Economic Growth, Foreign Exchange and Tourism Incomes: An Econometric Perspective on Turkey (1987-2009)	Granger nedensellik analizi	Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğu ve turizmin ekonomik büyüme için faydalı olduğu tespit edilmiştir.
Bozkurt, Topçuoğlu (2013)	Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli	Turizm ve ekonomik büyüme arasında hem uzun hem de kısa dönemde nedensel ilişkiler tespit edilmiştir.
Çoban, Özcan (2013)	Türkiye’de Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)	Johansen eşbütünleşme analizi ve Nedensellik analizi	Turizm ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişki olmamasına rağmen uzun dönemde turizm ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ ve BULGULAR

4.1. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada 2003-2013 yılları arasında Türkiye’deki net turizm gelirleri (NTG) ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu analiz yapılırken Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Bu doğrultuda kullanılan veriler bahsedilen yıllar arasındaki üçer aylık GSYH ve NTG’dir. Ayrıca bu zaman içerisinde meydana gelen 2008 krizinin etkisinin de belirlenebilmesi için kontrol değişkeni olarak modele kukla değişkeni dâhil edilmiştir (Kukla değişkene ekonomik kriz dönemine kadar 0 diğer dönemlerde 1 verilmiştir). Bu çalışma, kullanılan değişkenler ve zaman serisi bakımından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Modelimizde kullandığımız GSYH (2003=100) değerleri reel değerlerdir. NTG ise turizm geliri ve gideri arasındaki farktan oluşmaktadır. Ülkemizde turizm geliri ve gideri dolar olarak hesaplanmaktadır. ABD doları olarak ifade edilen bu değişkenler modele dahil edilmeden önce TCMB ortalama döviz kuru ile çarpılarak TL’ye dönüştürülmüş ve GSYH deflatörüne bölünerek reel hale getirilmiştir. Kullanılan tüm veriler logaritmik değerler olarak alınmıştır. Verilerin doğal logaritmalarının kullanılması parametrelerin esnekliklerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca hem büyüme hem de turizm gelirleri mevsimsel dalgalanmalar taşımalarından dolayı mevsimsellikten arındırılmıştır. Modelin tahmininde Eviews 7.0 ekonometrik programı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Turizm Bakanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sistemlerinden elde edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan model Bahar’ın (2006) çalışması temel alınarak yapılmış ve aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$$\Delta LGSYH_t = a_1 + \sum_p^k (\beta_{1p} \Delta LNTG_{t-p}) + \sum_p^k (\gamma_{1p} \Delta LGSYH_{t-p}) + \emptyset \text{Kukla} + \varepsilon_{1t}$$

$$\Delta LNTG_t = a_1 + \sum_p^k (\delta_{2p} \Delta LGSYH_{t-p}) + \sum_p^k (\beta_{2p} \Delta LNTG_{t-p}) + \emptyset \text{Kukla} + \varepsilon_{2t}$$

Tablo 3: Değişkenlerin Tanımlanması

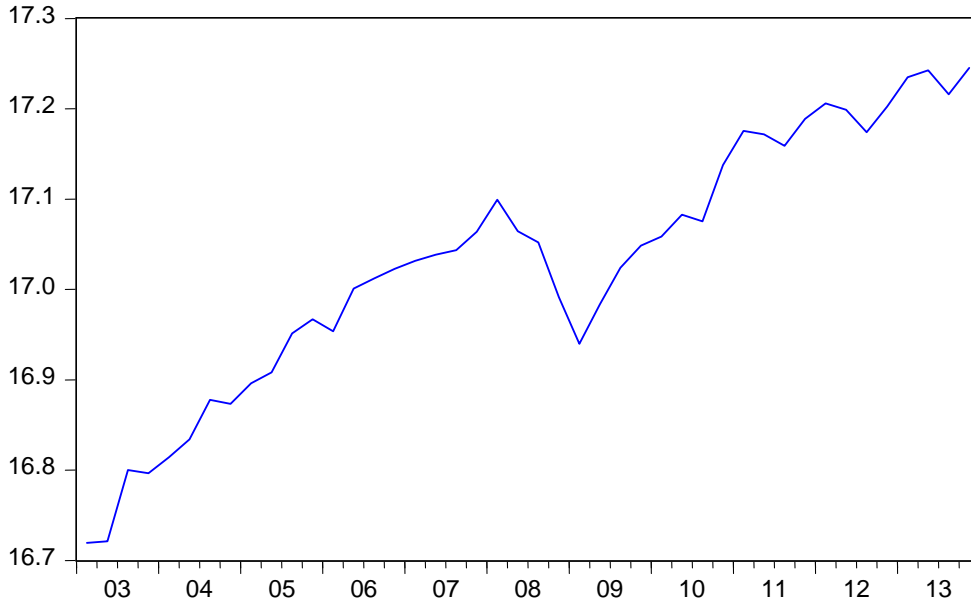
Değişkenler	
LGSYH	Gayri safi yurt içi hâsıla
LNTG	Net turizm gelirleri
Kukla	2008 krizi için kukla değişkeni

4.2. Araştırma Bulguları

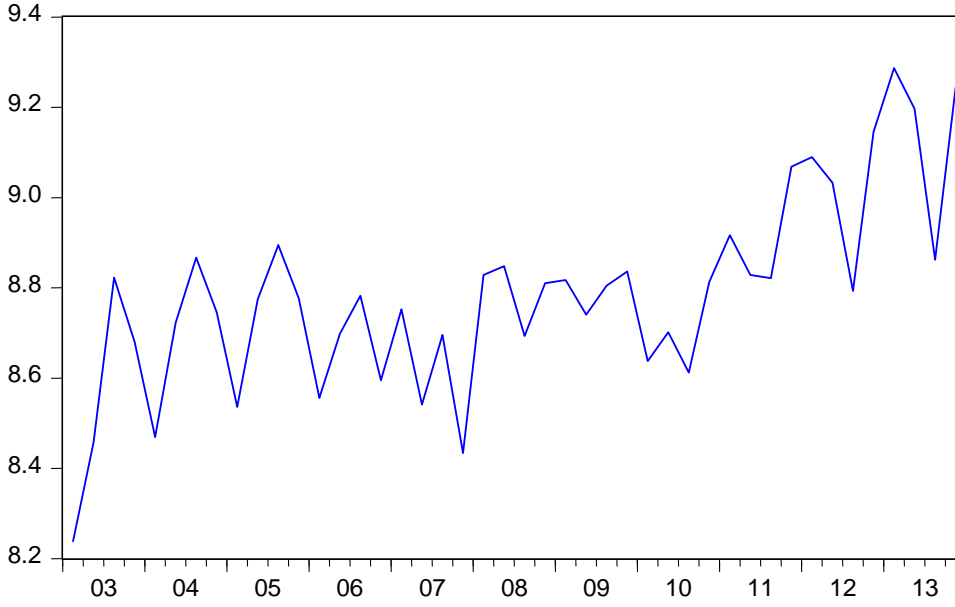
GSYH ve NTG'ye ait zaman serilerinin grafikleri aşağıda verilmiştir. Bu grafikler kısmen zaman içerisinde değişkenin almış olduğu gözlem değerlerindeki değişimlere açıklamalar getirebilir. Yani serinin ele alınan zaman sürecinde bir trendi, bir rassal yapıyı, mevsimsel ya da konjonktürel kalıbı içerip içermediğini yansıtır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 9).

Grafik 1: 2003-2013 Yılları Arası Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

LGSYH

Grafik 1'de GSYH'nın zaman içerisinde artan fakat doğrusal olmayan trendli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Grafik 2 ise NTG'ye aittir. Turizm gelirlerinin de doğrusal olmayan ve zaman içerisinde artış gösteren bir trende sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca birçok zaman serisi belirli dönemlerde mevsimsel faktörlerden etkilenebilmektedir. Mevsimsel etkiler, yıllık zaman serilerinden ziyade dönemlik, aylık, haftalık veya günlük serilerde gözlemlenmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 14). Bu çalışmada kullanılan serilerin de mevsimsel etkiler içerdiği görülmektedir.

Grafik 2: 2003-2013 Yılları Arası Net Turizm Gelirleri**LNTG**

Durağan olmayan serilerle yapılan çalışmalar sahte regresyon riskini içermektedir. Bu nedenle diğer analizlerimize geçmeden önce serilerin durağan olup olmama durumlarının test edilmesi gerekmektedir. Çalışmada zaman serilerinin durağanlık testi genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testiyle analiz edilmiştir. Bu testin sonuçları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	LGSYH		LNTG
	Düzy	1.Fark	Düzy
ADF	-2.459821	-5.969782*	-5.305368*
%1 Anlamlılık	-4.186481	-4.192337	-4.186481
%5 Anlamlılık	-3.518090	-3.520787	-3.518090
Olasılık	0.3455	0.0001	0.0004
Gecikme katsayısı	2	1	2
Sonuç		I(1)	I(0)

Birim kök testi sonuçlarından da anlaşılacağı üzere serilerimiz aynı seviyede durağanlık göstermemektedir. GSYH serimiz düzey durumda birim kök içermesine rağmen NTG serimiz düzey durumda birim kök içermemektedir. GSYH serimiz 1. farkında durağan hale gelmektedir.

Bir sonraki adımımız modelin gecikme değerinin belirlenmesidir. Akaike Bilgi kriteri (AIC), Schwart Kriteri (SC), ve Hannan Quinn kriteri (HQ) yardımıyla belirlenen gecikme değeri tablo 5’de gösterilmiştir. Tablo 5’deki verilere göre en fazla yıldız sayısının üçte olması nedeniyle gecikme değerimiz SC ve HQ değerine göre üç olarak belirlenmiştir. Bu nedenle modelimizde üç gecikme uzunluğu kullanılacaktır.

Tablo 5: Modelin Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	72.33058	NA	5.73e-06	-3.555414	-3.427448	-3.509501
1	123.8477	92.46656	6.49e-07	-5.735778	-5.223912	-5.552125
2	141.6156	29.15762	4.18e-07	-6.185415	-5.289651	-5.864022
3	162.7287	31.39897*	2.30e-07*	-6.806599	5.526936*	6.347467*
4	172.0489	12.42699	2.37e-07	6.823022*	-5.159460	-6.226150

Bir sonraki aşamamız da seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmek ve yönünü belirlemek üzere VAR (Vector Otoregresif) Modeli tahmin edilmiştir. VAR modelinin kullanıldığı ekonometrik çalışmalarda kesin bir biçimde içsel ve dışsal değişken ayırımına gidilmemekte ve değişkenler ya da büyüklükler eş zamanlı olarak incelenmektedir. Ayrıca iktisadi teoriden oluşabilecek kısıtlamaların, varsayımların model tanımını bozmasına izin verilmemektedir. Böylelikle model değişkenler arasındaki ilişkinin doğru kurulmasına olanak sağlamaktadır (Bahar, 2006: 143).

Tablo 6: Gecikmeli VAR Modeli - Nedensellik Testi

Temel hipotez	Gecikme uzunluğu	Nedenselliğin yönü	F istatistiği	Olasılık
Net turizm gelirleri gayri safi yurt içi hâsılanın nedeni değildir	3	→	4.97663	0.0059
Gayri safi yurt içi hâsıla net turizm gelirlerinin nedeni değildir.	3	—	1.49475	0.2340

Tablo 6'de sonuçları verilen nedensellik testi üçüncü gecikmeden tahmin edilmiştir. Test sonuçlarına göre net turizm gelirlerinin gayri safi yurt içi hâsılanın nedeni olmadığı yönünde kurulan temel hipotezimiz reddedilmiştir. Fakat gayri safi yurt içi hâsıla net turizm gelirlerinin nedeni değildir şeklinde kurulan hipotezimiz reddedilmemiştir. Bu durumda net turizm gelirlerinden gayrisafi yurt içi hâsıla değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (NTG→GSYH). GSYH değişkeninden net turizm gelirlerine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Çıkan sonuçlarımızı incelediğimizde net turizm gelirlerindeki artış GSYH'nin de artmasına neden olmaktadır.

Bu konu üzerine yapılan çalışmalar literatür kısmında detaylı olarak verilmiştir. Türkiye'de birçok çalışma yapılmış (Aslantürk ve Atan (2012), Bozkurt ve Topçuoğlu (2013), Çoban ve Özcan (2013), Çetintaş ve Bektaş (2008)) ve bahsedilen çalışmalarda genellikle turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarımızda bu çalışmalarla paralellik göstermektedir. Bu çalışma, büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik ilişkisi bulmuş olan Kızılgöl ve Erbaykal (2008), Kara, Kaya ve Çömlekçi'nin (2012) ve yabancı literatürde de Oh'un (2005) çalışmalarından, ayrıca turizm gelirleri ve büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmayan Çil Yavuz'un (2006) çalışmalarından farklılık arz etmektedir.

5. SONUÇ

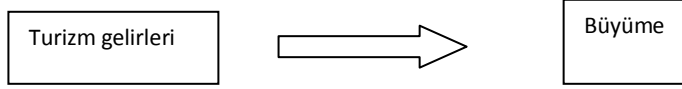
Turizm potansiyeline sahip gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde turizm gelirleri büyümeye katkı sağlayan bir faktör olarak ele alınmaktadır. Ödemeler bilançosu cari işlemler hesabında yer alan turizm gelirleri ülkeye kazandırdığı döviz ile görünmeyen ihracat gibi işlem görmekte ve cari açığın azaltılmasına katkı sağlamaktadır.

Yeteri kadar değerlendirilmediği düşünülse de önemli bir turizm potansiyeline sahip olan Türkiye için de turizm gelirleri önem arz etmektedir. Turizme verilen önem doğrultusunda 2023 turizm stratejisi hazırlanmış ve o yıla kadar 63 milyon turist ve 86 milyar dolar dış turizm geliri elde ederek en fazla turizm geliri kazanan ülkeler sıralamasında ilk beşe girmek hedeflenmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013 Turizm stratejisi, 2007: 3). Ayrıca emeğe dayalı turizm sektörünün gelişmesi ülkedeki işsizlik probleminin de çözülmesine katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte birçok alt sektörle ilişkisi olan

turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte yan sektörlerde gelişecek ve çarpan etkisiyle birlikte gelir artarak ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

Bu nedenle çalışmada Türkiye'deki 2003Q1 – 2013Q4 yıllarına ait GSYH ve NTG'ye ait veriler kullanılarak ekonomik büyüme ve turizm ilişkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. GSYH ve NTG arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmek için üç gecikmeli VAR model ve Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarımıza göre net turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye (GSYH) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Elde ettiğimiz sonuçlar Türkiye'de ve yurtdışında yapılan birçok çalışmayla paralellik göstermektedir. Literatür de yoğunlukla turizme dayalı ekonomik büyümeden bahsedilmekte ve bu çalışmada bunu destekler niteliktedir.

Nitekim yıllar itibariyle GSYH ve turizm gelirleri rakamları incelendiğinde birbirleriyle paralellik gösterdikleri görülmüştür. 2000'li yıllardan sonra düzenli bir şekilde artış gösteren turizm gelirleri 2006 – 2008 -2009 ve 2010 yıllarında azalmıştır. Bu yıllarda aynı şekilde GSYH rakamlarının da azaldığını görülmektedir.

Sonuç olarak; turizm Türkiye için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Giderek artan turizm gelirleri cari açığın kapanmasında etkili olup, ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu nedenle turizm alanına yapılacak yeni yatırımlar hem istihdam olanağı yaratacak hem de geliri artırarak çarpan etkisi yoluyla milli gelirin artmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ASLANTÜRK, Y. ve S. ATAN, (2012), Dynamic Relation Between Economic Growth, Foreign Exchange And Tourism Incomes: An Econometric Perspective On Turkey, *Journal of Business Economics Finance*, Vol:1 Issue:1, pp:30-37.

BAHAR, O. (2006), “Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:13, Sayı:2, ss:137-150.

BAHAR, O., ve K. BOZKURT, (2010), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:21, Sayı:2, ss:255-265.

BALAGUER J. and M. CANTAVELLA-JORDA, *Tourism As A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case*, Wp-Ec 2000-10, <http://www.ivie.es/downloads/docs/wpasesec/wpasesec-2000-10.pdf>, (28.06.2014)

BOZKURT, E. ve Ö. TOPÇUOĞLU, (2013), Türkiye'de Ekonomik Büyüme Turizm İlişkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı:7, ss:91-105.

BRIDA, J., E. SANCHEZ CARRERA, & W. RISSO, (2008). *Tourism's Impact on Long-Run Mexican Economic Growth*, *Economic Bulletin*, 3(21), pp:1-8.

CHEN, C. and S. CHIOU-WEI, (2009), *Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence From Taiwan and Korea*, *Tourism Management*, 30, pp:812-818.

ÇETİNBAŞ H. ve Ç. BEKTAŞ, (2008). Türkiye'de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli ilişkiler, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:19, Sayı:1, Bahar, ss:1-8

ÇİL YAVUZ, N. (2006), Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), ss: 162-171.

ÇOBAN, O. ve C. C. ÖZCAN, (2013), Türkiye'de Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Nisan (8)1, ss:243-261.

DURBARRY, R. (2004). *Tourism and Economic Growth: The Case of Mauritius*. *Tourism Economics*, 10(4), pp:389-401.

UNWTO, DÜNYA TURİZM ÖRGÜTÜ, (2014), *Tourism Highlights Edition 2014*, http://dtx4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights14_en.pdf

ERKAN, B., O. KARA ve M. HARBALIOĞLU,(2013), Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Belirleyicileri, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:39, ss:1-20.

EUGENIO-MARTÍN J. L., N. M. MORALES and R. SCARPA, (2004), *Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach*.

KALKINMA BAKANLIĞI (2013), 10. Kalkınma Planı, Ankara.

KALKINMA BAKANLIĞI, (2013), Uluslararası Ekonomik Göstergeler, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Uluslar%20Aras%20Ekonomik%20Gstergeler/Attachments/9/Uluslararası%20Ekonomik%20G%20C3%B6stergeler-2013.pdf>

KARA O. , İ ÇÖMLEKÇİ ve V. KAYA, (2012), Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992 – 2011), *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8,yıl:8, sayı:1, ss:75-100

KATIRCIOĞLU, (2009), Tourism, Trade And Growth: The Case of Cyprus, *Applied Economics*, 41, pp: 2741–2750

KHALIL, S., KAKAR, M., & WALIULLAH. (2007). Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy, *The Pakistan Development Review*, 46(4), pp:985-995.

KIZILGÖL Ö. ve E. ERBAYKAL, (2008), Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme ilişkisi: Bir Nedensellik Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl:2008, Cilt:13, S.2, ss.351-360.

LEE, C., & CHANG, C., (2008). Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels, *Tourism Management*, 29, pp: 180-192.

MARTIN, MORALES ve SCARPA (2004), Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach, <http://www.feem.it/userfiles/attach/Publication/NDL2004/NDL2004-026.pdf>

MODESTE, N., (1994), “The Impact of Growth in the Tourism Sector on Economic Development: The Experience of Selected Caribbean Countries”, XXVI Annual Conference of the Regional Programme of Monetary Studies, November 23-26, 1994. <http://www.ccmf-uwi.org/files/publications/conference/517.pdf> (15.06.2014).

OH, C., (2005), “The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy”, *Tourism Management*, 26, pp:39-44.

RIDDERSTAAT J., R. CROES and P.NIJKAMP, (2013), Modelling Tourism Development and Long-run Economic Growth in Aruba, Tinbergen Institute Discussion Paper, TI 2013-145/VIII, pp:1-22.

SEVÜKTEKİN M. ve M. NARGELEÇENKENLER, (2010), *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*, EvIEWS Uygulamalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, www.kalkinma.gov.tr

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI, (2007), *Türkiye Turizm Stratejisi 2013 Eylem Planı 2007-2013*, Ankara.

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI, www.kultur.gov.tr.

T.C. MERKEZ BANKASI, www.tcmb.gov.tr.

TANG, C. and S. JANG, (2009). The Tourism-economy Causality in the United States: A Sub-industry Level Examination, *Tourism Management*, 30, pp:553-558

TURSAB, TÜRKİYE SEYAHAT ACENTELERİ BİRLİĞİ, (2012), *Turizm İstatistikleri*, http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri/dis-ticaret-aciklarini-kapatmada-payi_916.html.

UNWTO, WORLD TOURISM ORGANIZATION, *Tourism Highlights 2014 Edition*.